

BAYRAM ALİ KAYA*

Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi**

The Use of Our Proverbs and Idioms Up The Divan
Poetry With Divans Up Respect of Assets

Ö Z E T

Atasözleri, kalıplaşmış sözlerdir; dolayısıyla her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Atasözü ayrıca, darb-ı meselleri de içine alan genel bir adlandırmadır. Deyimler ise bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime topluluklarıdır.

Şairler, dîvânlarda atasözleri ve deyimlere yer vermekle bir yandan söylemek istediklerini az ve öz bir şekilde dile getirmiş, öte yandan okuyucuyu hem inandırmaya ve uyarmaya, hem de şiirin gereği olan renkli ve canlı bir anlatımı sağlamaya çalışmışlardır.

Dîvânlar, içerdikleri zengin dil malzemesi bakımından atasözleri ve deyimlerle ilgili çalışmalarda da gözardı edilemeyecek bir öneme sahip kaynaklar arasında yer almaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Atasözleri, deyimler, dîvânlar, dîvân şiiri, klâsik Türk şiiri.

ABSTRACT

Proverbs, repeated phrases, so that each proverb, in a certain mold, frozen is a format that has been said certain words. Sayings, also struck including the general naming darb-ı mesels.

Expressions of a concept in a state or a compelling narrative, and most of that in a structure or a special meaning in the real meanings of individual words in the collections of stereotypes. Both proverbs, and idioms, common cultural heritage of a nation as it is known in the place of their own, and the importance of the value of the assets.

Poets,divans in proverbs and idioms give a succinct way they want to say on the one hand, expressed, and to convince the reader on the other hand, both to warn, as well as the necessity of poetry, narrative tried to make a colorful and lively.

Divans, contain rich material for the past, as now the study of proverbs and idioms that can not be overlooked is the importance of the resources.

KEYWORDS

Proverbs, idioms, divans, divan poetry, classical Turkish poetry.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya (bkaya@sakarya.edu.tr).

** Bu çalışma, Türk Dil Kurumu tarafından 20-25 Ekim 2008 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunulan "Atasözleri ve Deyimlerimiz Açısından Önemli Bir Kaynak: Dîvânlar" adlı bildirinin, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

Kendi içinde üç ana bölüm ile bir sonuçtan oluşan çalışmamızın ilk bölümünde, ana hatlarıyla atasözleri ve deyimlere dair bazı tanımlara yer verilmiş, ikinci bölümünde atasözleri ve deyimlerimizin dîvânlardaki kullanımını, bir diğer ifadeyle bu söz varlıklarımıza dîvân yahut klâsik Türk şiirinde nasıl ve ne şekilde yer verildiği üzerinde durulmuş, üçüncü bölümünde ise ilgili akademik çalışmalarda yer verilen atasözleri ve deyimlerin, atasözleri ve deyimler sözlüğü olarak yayımlanmış belli başlı eserler ile karşılaştırması yapılmış ve bunlarda bulunmadıkları belirlenen örnekler listeler hâlinde verilmiş; listelerde yer verilmekle birlikte ilgili söz varlığının benzer veya farklı şekillerden ibaret olduğu düşünülen kimi örneklerin durumuna ise not düşülmek sûretiyle ayrıca dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma ile dîvânların atasözleri ve deyimlerimiz açısından ne denli zengin ve önemli bir kaynak olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Atasözleri ve Deyimlere Dâir

Ö. Asım Aksoy'un da kaydettiği üzere, tüm dillerde var olan atasözleri ve deyimler, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, felsefe, tarih, ahlâk, folklor vb. gibi birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer milli söz varlıklarımızdır. Bunlar aynı zamanda deyiş güzelliği, anlatım gücü ve kavram zenginliği bakımından da son derece önemli dil yapılarıdır. (Aksoy 1993¹: I/13)²

Yine Aksoy'un belirttiği üzere atasözleri kalıplaşmış sözlerdir; bir diğer ifadeyle her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söy-

¹ Ömer Asım Aksoy'un iki ciltlik sözlüğünün en son 2011'de yapıldığını öğrendiğimiz baskısında dahi, baskı tarihine 1988 olarak yer verildiği görülmektedir. Oysa bu son baskıda, "Yedinci Baskı İçin" başlığıyla yer verilen ve müellif tarafından kaleme alındığı görülen sunuş yazısının tarihi, aynı zamanda Aksoy'un vefat tarihi de olan 1993'tür. Bu yazıda müellif tarafından belirtildiğine göre, eserin 1989 tarihine değin yapılan baskılarında ciddi bir ilave yapılmamış, daha sonraki baskılarında ise yapılan ilavelerle birlikte 5700 olan söz sayısı 8977'ye ulaşmıştır. Dolayısıyla biz bu eserin baskı tarihini 1993 olarak verdik.

² Atasözlerinin tanımı, oluşumu, genel özellikleri, tarihçesi ile biçim, kavram ve diğer özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004: XI-XII), (Aksoy 1993: I/15-37), (Albayrak 2009: 1-42).

lenmiş olan donmuş bir biçimdir. Ayrıca bazı atasözlerinin birkaç kalıbı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalarsözü olarak tanındığından, değişiklikler “donmuş olma” kuralına aykırı sayılamaz. Örneğin: “Denize düşen yılanı sarılır” sözünün, “Denize düşen yosuna sarılır” şekli de vardır. “Ayağını yorganına göre uzat” sözü ise kelimelerin sırası değişmiş olarak, “Yorganına göre ayağını uzat” biçiminde de söylenir. Hatta bazı atasözleri, farklı bölgelerde değişik şekiller almış olabilir. Örneğin “Aç tavuk kendini buğday ambasında sanır” atasözü, bazı bölgelerde, “Aç tavuk düşünde (rüyasında) darı görür” şeklinde kullanılmaktadır (Aksoy 1993: I/15-20).

Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırır ve kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir (Aksoy 1993: I/37). “Başlangıçta mahallî olarak doğan ve daha sonra zaman süzgecinden geçmek suretiyle en mükemmel bir şekilde genelleşen atasözlerinin her biri, bir tecrübenin sonunda söylenmiş olup aynı zamanda bir hayat felsefesini yansıtır” (Sertkaya 1968: 101).

“Atasözü, darb-ı meselleri de içine alan genel bir adlandırmadır. Darb-ı meseller, çeşitli şekilleriyle herşeyden önce bir hüküm taşırlar. Bir vak’a veya oluşumun geçmişte aynı ya da bir benzerinin cereyan ettiği gözönünde bulundurulur, böyle bir duruma mâruz kalmış ya da mâruz kalma ihtimali bulunan kişiye, genellikle öğüt ve tavsiyede bulunulur, bazen böyle bir insan âdeta teselli edilir” (Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü 1992: I/6).

Deyimler ise bir kavramı veya bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime topluluklarıdır.³ Genellikle iki ya da daha fazla kelime bazen tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmağa yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılan, gerçek anlamları dışında kullanılmak sûretiyle yeni bir anlam ifade eden deyimler, aynı zamanda dilin zenginlik ve canlılığını gösterir (Yelten 1989: 180). Deyimlerin atasözle-

³ Deyimlerin biçim, kavram, kapsam, sınır ve diğer özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aksoy 1993: I/38-52, 497-520; II/497-520).

rinden ayrılan en belirgin özelliği hüküm içermemeleridir. Bununla birlikte her ikisinin de eğitici, öğretici, yol gösterici özelliklere sahip olmaları, derlenen eserlerde genellikle bir arada verilmelerine yol açmış, çoğu kez hangisinin atasözü, hangisinin deyim olduğu ayırt edilememiş, daha doğrusu böyle bir ayırım bazen de pek düşünülmemiştir (Edirneli Ahmed Bâdi Efendi 2004: XI).⁴

“Gerek atasözleri, gerekse deyimler, bilindiği gibi bir ulusun ortak kültür mirası içinde kendilerine özgü yeri, değeri ve önemi olan varlıklardandır. Bunlar yüzyılların besleyip büyüüttüğü duygu ve düşünce fidanları olarak gelişmiş, halkın dilinde ve sanatçı düşünürlerin eserlerinde tükenmez meyvalarını vermiş ve vermekte devam edegelmiştir. Özellikle şairler, bunları çeşitli edebî sanatlar ile süslemişler, türlü nedenlerle söz dizilerinde, ya da kelimelerde yaptıkları değiştirmeler, katmalar veya eksiltmelerle, asıllarını bir bakıma bozmuş olmakla beraber, onları daha da güzelleştirmişler, çekiciliklerini artırmışlardır. Sanatçıların, manzumeleri arasına atasözlerini ve deyimleri almaları, onların duygu ve düşünce güçlerini daha da geliştirmiş ve etkili kılmıştır” (Karahan 1980: 52-53).

Atasözleri ve Deyimlerin Dîvânlarda Yer Alışları, Dîvân Yahut Klâsik Türk Şiirindeki Kullanımına Dâir

Hayli zengin olan dil varlığımızın önemli bir bölümünü oluşturan atasözü ve deyimlerimizin, yazı dilimizde çok eskiden beri kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Oranı şairden şaire değişmekle birlikte, şiirde atasözü ve deyimleri kullanma geleneğinin, dîvân şiiri içinde ayrı bir yere ve öneme sahip olduğu görülmektedir. Anadolu sahasında şiirlerinde atasözlerine ilk kez yer veren şairin, Yıldırım Bayezid’in veziri ve aynı zamanda “Sâfi” mahlasıyla şiirler yazan Kasım Paşa olduğu ileri sürülmekte, dîvân şairlerinin şiirlerinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere çokça yer vermelerine ise ilk olarak 15. yüzyılda rastlandığı belirtilmektedir. Başta bu geleneğin en başarılı temsilcisi olarak

⁴ Atasözü ve deyimleri ihtiva eden eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Edirneli Ahmed Bâdi Efendi 2004: XII-XV), (Albayrak 2009: 43-57).

gösterilen Necâtî Bey ve bilhassa onun takipçilerinde görülen, şiirde özellikle atasözleri ve deyimlere yer verme eğilimi, sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir (İsen 1988: XXXV; Batıslam 1997: 108-109).

Bir diğer ifadeyle 15-19. yüzyıllar arasında yaşamış klâsik şairlerimiz arasında birçokları atasözleri ve deyimlerden yararlanmışlar, millî kültürün güçlü sembolleri olarak ve söylediklerine inandırıcı bir hava verebilmek, şiirlerini süslemek, düşüncelerini güçlendirmek, söylemek istediklerini daha açık, net ve etkili bir biçimde ifade etmek için bu söz varlıklarına sıkça başvurmuşlardır. Tezkire yazarlarının, “mesel-gûy, mesel-bürûz, mesel-âmîz, tarîka-i mesel, îrâd-ı mesel” vb. kelime gruplarıyla tanımladıkları ve bu geleneği başarı ile kullanmalarından ötürü övdükleri şairler arasında ilk planda şu isimleri saymak mümkündür: Ahmed Paşa (ö. 1497), Necâtî Bey (ö. 1509), Güvâhî (ö. 1519), Figânî (ö. 1532), Zâtî (ö. 1546), Hayâlî (ö. 1556-1557), Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), Nev’î (ö. 1599), Bâkî (ö. 1600), Azmî-zâde Hâletî (ö. 1631), Nev’î-zâde Atâyî (ö. 1635), Nef’î (ö. 1635), Nâbî (ö. 1712), Sâbit (ö. 1712), Nazîm (ö. 1727), Nedîm (ö. 1730), Münîf (ö. 1743), Koca Râgıb Paşa (ö. 1763), Şeyh Gâlib (ö. 1799), Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809), Enderûnlu Fâzıl (ö. 1810), Enderûnlu Vâsıf (ö. 1824) (Karahan 1980: 43-44; İsen 1988: XXXV; Oy 1991: IV/44).

Atasözlerinin hemen akla gelen en belirgin özelliklerinden biri de, kısa ve özlü olmaları, az sözle çok şey anlatmalarındır. Atasözlerinin bu yönü, özellikle klâsik şiirin yapısına uygun düşmektedir. Bir diğer ifadeyle klâsik şiirde beyit bütünlüğünün olması, yani anlamın beyitte bitmesi veya bir başka deyişle beyitin kendi kendine yetmesi, şairleri ister istemez az ve öz sözle çok şey anlatma ustalığına yöneltmiştir (Mengi 1986: 49; İsen 1988: XXXVI).

Atasözlerinin bir başka özelliği de toplumun inançlarıyla davranış biçimlerini aktarma aracı olarak kullanılabilmesidir. Onlarda halkın yüzyıllar boyu geçirdiği tecrübeler ile bu tecrübeler sonucunda oluşmuş olan değer, düşünce, kanaat, yaklaşım ve geleneklerin izlerini buluruz. Atasözlerinin bu özelliği, şairin anlatımı zor olan durumları, çoğunluğun bilip inandığı güçlü sözlerle, canlı imajlar oluşturarak anlatmasını kolaylaştırmıştır. Yani pek çok dîvân şairi, atasözleri aracılığıyla ya kendisinin vermek istediği bir düşüncüyü ya da toplumun herhangi bir tu-

tum ve davranışını kanıtlamak, kısacası özel ya da genel bir görüşü güçlendirip sağlamlaştırmak istemiştir (Mengi 1986: 50).

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da atasözlerinin aynı zamanda şiirde okuyanı uyarma, okuyucuya yol gösterme aracı olmasıdır. Şairlerimiz, atasözlerini çoğu kez “bu meseldür, meşhur meseldür, meseldür atalardan, meseldür evvelden...” vb. ibarelerden sonra kullanarak okuyucuyu bir nevi uyarırlar. Bununla birlikte şairlerimiz, bu tür ibareleri kullanmaksızın da atasözlerine yer verebilmektedirler. Atasözleri ayrıca, şiirde anlamın süslenip zenginleşmesine yardımcı olduğundan şiirde atasözlerini kullanmak, dîvân şiiri geleneğinin bir parçası olagelmiş, hatta edebî sanatlar arasında yer verilmek suretiyle adına “îrâd-ı mesel” denmiştir (Mengi 1986: 50). Bir düşünceyi isbat için misal getirmek veya şiirde atasözü kullanmak anlamına gelen bu sanatın kullanımını, 15 ve 16. yüzyıldan itibaren edebiyatımızda atasözü ve deyimlerin rağbet kazanmasıyla daha da yaygınlaştırmıştır. Özellikle Türkçenin imkânlarını çok iyi bilen usta şairler, kullandıkları atasözü, deyim ve Türkçe söyleyişlerin çeşitli anlamlarıyla âdetâ oynamak sûretiyle oluşturdukları edebî sanatlar vasıtasıyla şiirlerini daha da güçlü kılmışlardır (Kurnaz 1983: 195).

Dîvânlarda yer verilen atasözleri, çoğunlukla günümüzdeki şekillerinden farklı sözdizimi ve kelime yapısı içerisinde kullanılmışlardır. Örneğin Necâtî, bugün daha ziyade “Taş düşdüğü yerde ağırdır” veya “Taş yerinde ağırdır” şeklinde kullanılan atasözünü, “Egerçi ağır olur taş kopduğı yerde” şeklinde vermiştir (Mengi 1986: 51). Bu örnekte de olduğu üzere, dîvânlardaki atasözlerinin, bilinen ve kullanılan cümle kuruluşlarının büyük oranda değişikliğe uğratıldığı görülmektedir. Aksoy’a göre, edebiyatımızda örneği pekçok görülen bu tür sözlerin, manzume içindeki değişik biçimleriyle atasözü sayılmaları mümkün değildir ve bunlar olsa olsa, asılları başka türlü olan atasözlerine işaret eden sözler türünden sayılabilirler (Aksoy 1993: I/34). Aksoy’un bu yaklaşımına katılmayan ve şiir sözkonusu olduğunda bu tür sözdizimi bozulmalarının kaçınılmaz olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. Örneğin Abdülkadir Karahan bu konuda şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Figânî’de de başka şairlerde de görüldüğü üzere, kaside ve gazellerin beyitleri içine alınan atasözleri ya vezne uydurulmak ya da başka ne-

denlerle bazı kelime değişmelerine uğramışlardır. Böyle olanlar, bazı toplayıcılar tarafından tam atasözü, bazılarınca da atasözlerine işaret sayılmıştır. Bizim görüşümüze göre, Şinasi ve Ebuzziya'dan beri süregelen toplamaların büyükçe bir kısmında da uygulandığı üzere, eğer atasözlerinin amacı olan anlam değişmiyor ve kelimelerle onların dizisinde de açık bir aykırılık farkedilmiyorsa, manzumelerde sanatçıların duygu ve düşüncelerine güç katan ve kamuca benimsenmiş özsözler oldukları ilk okunuşta anlaşılın düstur niteliğindeki mısra ve beyitleri atasözleri saymamazlık edemeyiz. Bunların sözdiziminde değişiklik, ya da kelimelerine katkılar yapılmış olsa bile." (Karahan 1980: 45-46) Bilhassa dîvânlardan hareketle atasözlerini tespitte çalışan pekçok araştırmacının, Karahan'ın bu yaklaşımını benimsedikleri ve örneklerini bu çerçevede sıraladıkları görülmektedir.

Mine Mengi'ye göre şiirde atasözü kullanımı sırasında atasözünün bilinen sözdiminde değişiklik yapılmasının vezinden kaynaklanan bir nedene bağlanması doğal olmakla birlikte, bu özellik atasözleri ile deyimlerin tarihî gelişimleri sırasında geçirdikleri bazı değişimlerin işareti olarak da kabul edilmelidir. Bir başka deyişle, günümüze gelinceye kadar kimi atasözleri değişmiş, günümüzde yeni bir biçim kazanarak kullanıma girmiş ya da zaman içerisinde atasözünün değişik birkaç kalıbı kullanılır olmuş, dolayısıyla bu birkaç kalıptan yalnız birinin kullanımı kalmış olabilir (Mengi 1986: 53).

İlgili çalışmalardan ulaşabildiklerimizi incelemek suretiyle, atasözleri ve deyimlerin dîvânlarda genel olarak aşağıdaki şekillerde kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız:

1. Dîvânda yeralan bir atasözü bazen Türkiye Türkçesi'ndeki kullanımıyla ya hiçbir değişikliğe uğratılmadan aynen ya da ona yakın bir sözdizimiyle verilir.

Alan bir kıldan alır/Alan kıldan alır

Miyânundan gönül kâm almak ister

Alan bir kıldan alır pâdişâhum (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 372)

2. Bazen bir atasözü aynen; ancak vezne uydurularak verilir.

Adama iyilik yaramaz

Bu meseldür ki şehâ âdeme eylük yaramaz

Her ne zulm eylersen eyle bana dâd itme (Taşlıcalı Yahyâ Bey-
Kurnaz 1983: 196)

3. Bazen bir atasözünün anlam olarak aynı; ancak lafzen farklı bir şekilde verildiği, bir diğer ifadeyle ona telmihte bulunduğu veya işaret edildiği görülür.

Mazlûmun kanı yerde kalmaz

Her kanda dökse kanumu dâmen-feşân olur

Bilmez mi yerde kalmadığın hûn-ı bî-günâh (Azmî-zâde Hâletî-
Kaya 1998: 382)

4. Bazı beyitlerde “bu meseldür, bu mesel meşhurdur, meseldür söylenür, meseldür evvelden, bu meşhur bir meseldür, mukarrerdür, gerçi dirler kim, bu söz meşhurdur derler” vb. ifadelerle, sözkonusu edilen ibarenin atasözü olduğuna veya en azından o devirde yaygın olarak kullanıldığına işaret edilir.

Kanı kan ile yıkamazlar/Kanı kan ile yumazlar

Eger kim bûy-ı hulkından dem ursa nâfe incinme

Bu söz meşhûrdur derler yumazlar kan ile kanı (Azmî-zâde
Hâletî-Kaya 1998: 381)

5. Bazen vezne uydurmak için atasözünün bazı kelimelerinin yerlerinin değiştirildiği, bazı kelimelerinin çıkartılarak veya farklı kelimeler eklenerek az çok değişikliğe uğratıldığı olur.

İyiliği yap denize at balık bilmezse Hâlık bilir

Kıl eylügi sal suya ki deryâlar eder dür

Şol katreyi kim ebr atâ-yı sadef eyler (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996:
48)

6. Bazen de atasözünün çekirdeği olan kelime ile kurulmuş deyimler de aynı beyitte toplanarak ifade zenginleştirilir.

Hangi taş katı ise başını ona vur

San'at-ı aşkı iletdüm başa ben ey seng-dil

Kangı taş katı ise döğsün ana baş Kûhken (Hayâlî Bey-Kurnaz
1996: 46)

7. Bazı atasözlerinin ise bazen tamamen Arapça veya Farsça şekillere, bazen de kimi kelimelerinin Arapça veya Farsça biçimlerine yer verildiği görülür.

Dest ber-bâlâ-yı dest/El elden üstündür

Serv-i kaddündür çenârı eyleyen gülşende pest

Bu mesel meşhûrdur kim dest ber-bâlâ-yı dest (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 44)

Düz degül engüşt-i penç/Beş parmak bir değil

Şi'rimün beş beyti Yahyâ ma'nîde yeksândur

Söylenür illerde gerçi düz degül engüşt-i penç (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 196-197)

8. Birtakım sözlerin ise atasözü olup olmadığını kestirmek, pekçok dîvân, hatta başta farklı Türk lehçe ve şivelerindekiler olmak kaydıyla, bilhassa Arapça ve Farsça'da bir kısmı ortak olan atasözleri üzerinde, derinlemesine ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılmadan, dîvânlarda geçen bazı ifadelerin yaygınlaşmış atasözü hüviyeti kazanıp kazanmadığı tespit edilmeden hayli zor görünmektedir. Zira bunlar veciz, hikmetli sözler olabileceği gibi, günümüzde unutulmuş atasözleri de olabilir (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 371-372).⁵ Bu sözlerin önemli bir kısmı, toplum hayatındaki çeşitli inanışları, davranış ve gelenekleri yansıtmaktadır. Bunlar da tıpkı atasözlerinde olduğu gibi şairlere, daha önce söz konusu ettiği ya da daha sonra söyleyeceği düşünce ve görüşleri rahat bir biçimde anlatabilme olanağı sağlar. Yani bu sözler de konuları açıklayıcı, aydınlatıcı, onlara tanık olucu niteliktedir. M. Mengi'nin belirttiğine göre, hakîmâne edalı bu sözlerin kimileri halkın bilip kullandığı, kimileri de şairin kendisine âit sözler olmalıdır (Mengi 1986: 54-55).

⁵ Bu tür sözler için mesela bkz. Cân nakdin vir sînesin açsun dirisen yâr/Dirler der-i firdevsi açan ehl-i sehâdur (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 383); Neden ikidür ol ebrû-yı mümtâz/Bir ay başında iki gurre olmaz (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 200) vb.

Yararlandığımız çalışmaları hazırlayan hemen tüm araştırmacılar, bu çerçevedeki sözleri, veciz ya da güzel söyleyişler vb. başlıklar altında değerlendirmeyi uygun görmüş ve şu tür ifadelere yer vermişlerdir: "...halk arasında atasözü olarak kullanılıp kullanılmadığını bilemediğimiz veciz söyleyişlere de yer verilir. Bunlar, şaire âit hikmetli sözler olabileceği gibi kelâm-ı kibârdan nakledilmiş söyleyişler de olabilir. Biz incelememizde bu söyleyişleri atasözü ve deyimlerin dışında, 'güzel söyleyişler' başlığı altında ele aldık." (Gürgendereli 2002: 50-51)⁶; "Dîvânda tespit ettiğimiz atasözü, kelâm-ı kibâr ve deyimlere âit bazı örnek beyitler aşağıdadır." (Bektaş 2007: 76.)⁷; "Tecellî, şiiirlerinde doğrudan doğruya atasözlerini kullanmamış; ancak atasözü değerinde veciz ve hikmetli ifadeler kullanmıştır." (Deniz 2005: 82)

Kısa ifadeler şeklindeki deyimlerin şiiirlerde kullanımının atasözlerine kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Her kültürde deyimlerin atasözlerine göre fazlalığı, dîvân şiiirinde de deyimlere daha çok yer verilmesi sonucunu doğurmuş olmalıdır (Aydemir 2007: 39). Deyimleri

⁶ İlgili çalışmalarda "atasözü hükmünde söyleyişler", "güzel söyleyişler", "veciz ifadeler", "veciz sözler" vs. başlıklar altında kaydedilen örneklerden bazıları, karşılaştırmaya esas aldığımız kimi eserlerde atasözü olarak kaydedilmiştir. Örneğin Hasan Ziyâi Dîvânı'nda "Güzel Söyleyişler" başlığı altında verilmiş olan "Su bulunmazsa türâb ile teyemmüm câiz" sözü (Gürgendereli 2002: 55), Eyüboğlu'nda "Su bulunmayan yerde teyemmüm câiz olur" (Eyüboğlu 1973: I/214), Armağan'da ise "Su bulunmadığı yerde teyemmüm câiz olur" şeklinde kayıtlıdır (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004: 199). Yine Muvakkit-zâde Dîvânı'nda "Güzel Sözler" başlığı altında verilmiş olan "Yaralar onulur nişânı kalur" sözü (Bektaş 2007: 78), Armağan'da "Yara onulur amma nişânı kalur" şeklinde atasözü olarak kayıtlıdır (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004: 224). Dolayısıyla hem ilgili çalışmaların, hem de dîvânların müstakilen taranmaları safhasında tespit edilen bu tür söz ve ifadelerin üzerinde de durulmalıdır. Araştırmacıların bunları ihmal etmeyerek "güzel söyleyişler" vb. bir başlık altında da olsa vermiş olmaları, değerlendirilmelerine imkân tanınmış olması bakımından ayrıca önemli ve yararlıdır.

⁷ Bektaş'ın bu ifadesinden kitapta yer verilenlerin dışında da atasözü ve deyim tespit edildiği anlaşılmaktadır. Benzer bir ifade örneğinde Cemal Kurnaz ise "Yahyâ Beğ Dîvânı'nda bizim görebildiğimiz atasözleri bu kadardır. Bunlardan başka bir de atasözü olup olmadığı kestirilemeyen veciz söyleyişler vardır. Bunlar "kelâm-ı kibâr"dan olabileceği gibi, şairin kendine ait hikemî sözler de olabilir." ifadesine yer vermektedir (Kurnaz 1983: 200). Bu vb. ifadeler, dîvânların atasözleri ve deyimlerimiz bakımından müstakil olarak ve daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiği yolundaki kanaatimizi pekiştirmektedir.

ihativa eden beyitler, doğal olarak daha sade bir dille yazılmışlardır. Şairler deyimleri kullanırken, kelime anlamları ile çağrışımlarını göz ardı etmemişler, bu durum tenasüp, ihâm-ı tenasüp, tevriye, cinas, ihâm-ı tezaad gibi sanatların sık kullanımını da beraberinde getirmiştir. Örneğin “aklını almak” deyimininin kullanıldığı bir beyitte, “deng” ve “hayran” kelimelerine de yer verilmiş ve bu iki kelimenin birbirine olan paralelliği yanında, “hayran” kelimesinin “esrar sarhoşu” anlamına da dikkat çekilmiştir (Aydemir 2007: 41).

Bir diğer beyitte “gözü aydın” deyiminin yanında “nûr-ı ayn” ve “çeşm-i rûşen” tamlamalarına da yer verilmiş, yine bazı beyitlerde “baka kalmak” deyimini, fenâ-bekâ tezaadını çağrıştıracak şekilde; “bağrı delinmek” deyimini ise aynı zamanda incinin delinmesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. “Göz kulak olmak” deyimini ile yıldız, nergis, yara vb. unsurlar “göz”e; hilâl, gül vb. “kulak”a; “dil uzatmak” deyimini ile de dalgalar “dil”e benzetilmiştir. “Göz dikmek” deyimini ile “sûzen-i İsâ” da anılarak ihâm-ı tenâsüp yapılmış; “ayağa düşmek” ve “başa çıkmak” deyimleri ise tezaat ve tevriye sanatları içinde ifade edilmişlerdir. Dîvânlarda yer alan bazı gazellerin “el almak, el vermek, elden çıkarmak” vb. tamamen el ile ilgili deyimler üzerine kurulduğu, bazı gazellerin de “üç günde bir, el çekmek” vb. deyimlere redif olarak yer verdiği görülmektedir. Dîvânlardaki “ekmek-tuz hakkı, kara yazı, yıldızı barışmak, yıldızı düşmek” vb. bazı deyimlerin ise çeşitli âdet ve inanışları yansıttığı görülmektedir (Kurnaz 1996: 49-50).

Kısaca belirtmek gerekirse, dîvân şiirinde 15. yy. dan itibaren atasözlerine ve deyimlere çokça yer verildiğini ve bu uygulamanın dîvân şiirinin son bulmasına değin devam ettiğini söylemek mümkündür.

Dîvânlardan Hareketle Belirlenen ve Belli Başlı Kaynaklarda Bulunmadıkları Görülen Atasözleri ile Deyimler

Bu bölümde, dîvânlardan hareketle belirlenmiş atasözleri ve deyimleri içeren bazı akademik çalışmalarda yer verilen; ancak bugüne değin atasözleri ve deyimler sözlüğü olarak yayımlanmış belli başlı eserlerde birebir şekillerinin bulunmadığı belirlenen örnekler yer verilmiş, benzer veya farklı şekillerden ibaret olduğu düşünülen kimi ör-

neklerin durumuna ise not düşülmek sûretiyle ayrıca dikkat çekilmiştir. Belirlediğimiz söz varlıkları büyük oranda, araştırmacıların metin neşri, inceleme, tahlil, makale vb. çalışmalarında atasözü ve deyim olarak yer verdikleri örneklerdir.⁸ Bunlara geçmeden önce, makalemizde esas aldığımız, atasözleri ve deyimlerin belirlenmesinde yararlandığımız belli başlı akademik çalışmalar ile bunlardaki örneklerin karşılaştırıldığı eserlere âit bazı bilgilerin verilmesi yararlı görülmüştür.

Yararlanılan Akademik Çalışmalar:⁹

1. Necâtî Bey (ö. 1509): Mine Mengi tarafından hazırlanmış olan “Necâtî’nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı” başlıklı makalede 26 adet atasözüne yer verilmiştir.¹⁰

2. Figânî (ö. 1532): Abdülkadir Karahan tarafından hazırlanmış olan “Trabzonlu Figânî’de Atasözleri ve Deyimler” başlıklı makalede 11 adet atasözü ile 23 adet deyim yer verilmiştir.

⁸ Gerek yararlanılan, gerekse karşılaştırılan çalışmalarda belirlenen söz varlıklarının tamamının atasözü ve deyim olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Ö. A. Aksoy’un da belirttiği üzere bilhassa atasözü ve deyimler sözlüğü olarak hazırlanmış olan derlemelerde, atasözü ve deyim olmayan veya durumları tartışmalı olan birçok söz bulunmaktadır (Aksoy 1993: I/13). Makale çerçevesinde yararlandığımız çalışmalarda atasözü ve deyim olarak kaydedilen söz varlıklarının bir de bu yönden değerlendirilmesi çalışmamızın amaç ve kapsamını aşacağından, son bölümde yer verdiğimiz listelerdeki kimi örneklerle ilgili açıklama notları düşmek sûretiyle dikkat çekmenin ötesinde, bu konu üzerinde ayrıca durulmamıştır.

⁹ Amacı ve kapsamı gereği çalışmamızda, aynı söyleyiş özelliğine sahip olmakla birlikte anlamları hayli farklı olan söz varlıklarının durumuna, ancak yararlanılan çalışmaları hazırlayanların dikkat çektiği oranda değinmek mümkün olabilmıştır.

¹⁰ M. Mengi’nin bu çalışması dışında, Necâtî’de atasözlerine ve ayrıca deyimlere yer veren başka çalışmalar da belirlenmiş olmakla birlikte (Msl. bkz. Şerif Ali Bozkaplan, “Necâtî Bey’in Türkçesi”; Eyüp Akman, “Necâtî Bey Divânı’nda Deyimler ve Tebbeti Ters Okutmak”; Ömer Yılar, “Necâtî Bey’in Gazellerinde Atasözleri” vd.), verilen örneklerin çoğunun aynı oluşu ya da karşılaştırma yapılan kaynaklarda büyük oranda bulunmaları da dikkate alınmak suretiyle bunların tamamının, yararlanılan akademik çalışmalar arasında gösterilmesine gerek görülmemiş; ancak yeni veya farklı atasözü, deyim örnekleri söz konusu olduğunda, künyeleri de verilmek sûretiyle durumlarına ayrıca dikkat çekilmiştir.

3. Usûlî (ö. 1538): Mustafa İsen tarafından hazırlanmış olan “Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Dîvânı” adlı çalışmada 9 adet atasözü ile 282 adet deyim yer verilmiştir.

4. Hayâlî Bey (ö. 1556-1557): Cemal Kurnaz tarafından hazırlanmış olan “Hayâlî Bey Dîvânı’nın Tahlîli” adlı çalışmada 28 adet atasözü ile 277 adet deyim yer verilmiştir.

5. Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582): Cemal Kurnaz tarafından hazırlanmış olan “Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânında Atasözleri ve Deyimler” başlıklı makalede 27 adet atasözü ile 133 adet deyim yer verilmiştir.

6. Hasan Ziyâî (ö. 1584): Müberra Gürgendereli tarafından hazırlanmış olan “Hasan Ziyâî, Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Metin)” adlı çalışmada, 33 adet atasözü ile 182 adet deyim yer verilmiştir.

7. Nev’î (ö. 1599): Nejat Sefercioğlu tarafından hazırlanmış olan “Nev’î Dîvânı’nın Tahlîli” adlı çalışmada, 20 adet atasözü ile 461 adet deyim yer verilmiştir.

8. Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600): İ. Hakkı Aksoyak tarafından hazırlanmış olan “Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân-I, İnceleme-Tenkitledi Metin” adlı çalışmada, 19 adet atasözüne, 1200 civarında deyim yer verilmiştir.

9. Ravzî (ö. 1600’dan sonra): Yaşar Aydemir tarafından hazırlanmış olan “Ravzî Dîvânı” adlı çalışmada, 9 adet atasözü ile 251 adet deyim yer verilmiştir.

10. Azmî-zâde Hâletî (ö. 1631): Bayram Ali Kaya tarafından hazırlanmış olan “Azmî-zâde Hâletî Dîvânı’nda Atasözleri ve Deyimler” başlıklı makalede, 31 adet atasözü ile 247 adet deyim yer verilmiştir.

11. Tecellî (ö. 1688): Sebahat Deniz tarafından hazırlanmış olan “Tecellî ve Dîvânı” adlı çalışmada atasözleri tespit edilmemiş olup sadece 47 adet deyim yer verilmiştir.

12. Nedim (ö. 1730): H. Dilek Batislam tarafından hazırlanmış olan “Nedim’in Şiirlerinde Atasözleri ve Deyimler” başlıklı makalede, 6 adet atasözü ile 44 adet deyim yer verilmiştir.

13. Nevres-i Kadîm (ö. 1762): Hüseyin Akkaya tarafından hazırlanmış olan “Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı” adlı çalışmada atasözleri tespit edilmemiş olup sadece 105 adet deyim yer verilmiştir.

14. Muvakkit-zâde Pertev (ö. 1807-1809): Ekrem Bektaş tarafından hazırlanmış olan “Muvakkit-zâde Pertev Dîvânı” adlı çalışmada 8 adet atasözü ile 33 adet deyim yer verilmiştir.

15. Osman Nevres (ö. 1876): Bayram Ali Kaya tarafından hazırlanmış olan “Osman Nevres ve Dîvânı (İnceleme-Metin)” adlı çalışmada 19 adet atasözü ile 126 adet deyim yer verilmiştir.

Karşılaştırmaya Esas Alınan Eserler:¹¹

1. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*: Alanın kapsamlı ve bilimsel çalışmalarından biri olan eserde 2667 adet atasözü ile 6310 adet deyim yer verilmiştir.

2. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler: Ömer Asım Aksoy’un yönetiminde hazırlanmış olan eserde, yurdumuzun çeşitli bölgelerinden derlenmiş 5890 adet atasözü ile 6125 adet deyim yer verilmiştir.¹²

3. E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*: Eserde, büyük çoğunluğu dîvânlardan hareketle belirlenmiş olan 9231 adet atasözü (6885 manzume tanık olmak üzere) ile 11.112 adet deyim (13.526 manzume tanık olmak üzere) yer verilmiştir.

4. Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*: Eserde, 574 adet atasözü ile deyim karışık hâlde yer verilmiş; ayrıca esere 584 adet tasavvufî terim madde başı adı altında eklenmiştir.

¹¹ Yukarıda değindiğimiz çalışmalardan hareketle tespit ettiğimiz söz varlıklarını karşılaştırdığımız eserleri, çalışmamızın ilgili yerlerinde Aksoy, Armağan, Eyüboğlu vb. şeklinde andık.

¹² Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinin 1991 yılından itibaren baskılarına, yönetiminde hazırlanmış olan *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* adlı eserde yer verilen bazı atasözü ve deyim örneklerini de almıştır. Bununla birlikte anılan eserin, kendisindeki tüm malzemeye *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’nde yer verilmediği görüldüğü için, karşılaştırmaya dahil edilmesi uygun bulunmuştur.

5. Edirneli Ahmed Bâdî Efendi, *Armağan (Dîvân Şiirinde Atasözleri ve Deyimler)*: Eserde, tamamen dîvânlardan hareketle belirlenmiş olan 5675 adet atasözü ile deyim (5106 adet manzume tanık olmak üzere) karışık hâlde yer verilmiştir.

6. Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*: Eserde, başlangıcından günümüze dek Türkiye Türkçesinde kullanıldığı belirtilen 18.838 atasözüne, açıklamalarıyla birlikte yer verilmiştir.

7. M. Ertuğrul Saraçbaşı, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*: Eserde, altı çizilerek okunduğu belirtilen yaklaşık 3000 civarındaki eserden tarama yoluyla elde edildiği ve ayrıca Anadolu coğrafyasının çeşitli yerlerinden derlendiği belirtilen 13.126 deyim yer verilmiştir.

A. Atasözleri

1. Ârif gönlü yapmak Kâbe yapmaktır¹³

Mukarrerdür bu ârif gönlü yapmak Ka'be yapmaktır
Revâdur Ka'be bünyâd idesin şâhum Halîl-âsâ (Nev'î-
Sefercioğlu 2001: 12)

2. Ârif olan çukuru boyunca kazar

Bâde-i âb ile zâhid bize bühtân itme
Ârif olan kişi boyunca kazar çâhları (Ravzî-Aydemir 2007: 39)

3. Âşk ve müşk/misk gizlenmez¹⁴

Hatt-ı müşgînün gelelden fâş olur derd-i derûn
Dostum eski meseldür ışk u müşg olmaz nihân (Taşlıcalı Yahyâ
Bey-Kurnaz 1983: 197)

4. Ateşin ne olduğunu semender bilir

¹³ Eyüboğlu'nda "Gönül almak/yapmak Kâbe yapmaktır" şekli olmakla birlikte, Nev'î'deki bu şekil farklı bir atasözü olarak değerlendirilmiştir (Eyüboğlu 1973: I/105).

¹⁴ Eyüboğlu'nda "Âşk gizlenemez" şekli olmakla birlikte, Taşlıcalı Yahyâ Bey'deki bu şekil farklı bir atasözü olarak değerlendirilmiştir (Eyüboğlu 1973: I/24).

Ne bilir sūfi-i gâfil mey-i bî-gıış n'idigin

Bana sor sen ki semender bilir âteş n'idigin (Osman Nevres-Kaya
2007: 96)

5. *Bahârından ne gördüm ki hazânundan ne göreyim*¹⁵

Dediler kim hazân eyyâmı geldi vakt-i işretdür

Bahârından ne gördüm kim görem anun hazânundan (Hayâlî
Bey-Kurnaz 1996: 43)

6. *Başın/reisin çok olduğu iş murâd üzre olmaz*¹⁶

İki âlemde Necâtî sana bir yâr yiter

Ber-murâd olmaz ol iş anda ki server çoğ olur (Mengi,1986: 53)

7. *Bir ağaçtan türlü semer/meyve-yemiş peydâ olur*

Nazar kıl nev'-i insâna kimi zehr ü kimi sükker

Aceb hikmet bir ağaçdan olur dürlü semer peydâ (Usûlî-İsen
1988: XXXVIII, 99)¹⁷

8. *Çok olan şeyin kıymeti az olur*¹⁸

Kadri yok kûyunda hiç kâlâ-yı cân-ı âşikun

Kıymeti erzân olur çok gelse zîrâ bir metâ (Azmî-zâde Hâletî-
Kaya 1998: 376)

9. *Dar yerde mihmâna/misafire yer bulunmaz*

Şehr-i fenâda zâhid-i nâdâna yir bulunmaz

Zîrâ ki teng yirdür mihmâna yir bulunmaz (Gelibolulu Mustafa
Âlî-Aksoyak 2006: I/88, II/114)

10. *Delidir ne olsa söyler*¹⁹

¹⁵ "Dağında/Dağından ne gördüm ki dumanından ne göreyim" atasözünü çağrıştırmaktadır (Kurnaz 1996: 43), (Albayrak 2009: 322).

¹⁶ "Horozu çok olan köyün, sabahı geç olur" atasözünü çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: I/316), (Albayrak 2009: 536).

¹⁷ "Bir ağaçta gül de biter diken de" atasözünü çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1973: I/42).

¹⁸ "Malın kıymetini azlığı artırır" atasözünü çağrıştırmaktadır (Albayrak 2009: 697).

¹⁹ "Delidir ne yapsa yeridir" atasözünü çağrıştırmaktadır (Albayrak 2009: 334).

Yüzüne benzerem dese n'ola şu

Köpüklü bir delüdür n'olsa söyler (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 44)

11. *Delinin eline bıçak verilmez*²⁰

Didüm göreyin müjeni kaçma didi yâr

Âkil virür mi destine dîvânenün bıçâg (Hasan Ziyâî-
Gürgendereli 2002: 51)

12. *Delinin sözü beyhûdedir*²¹

Vaslun isterse Ziyâ'î sakın alınma begüm

Çünkü dîvânelerün sözleri bî-hûde gerek (Hasan Ziyâî-
Gürgendereli 2002: 51)

13. *Demezsem gönül yanar, dersem dilim*²²

Firâkunda senün sûz-ı nihânım

Dimezsem dil yanar dirsem zebânım (Azmi-zâde Hâletî-Kaya
1998: 385)

14. *Derviş olan sofraya kurulur*

Haste diller cân virürler vuslat-ı cânâneye

Kurulur derviş olanlar hân-ı in'âm üstine (Hasan Ziyâî-
Gürgendereli 2002: 52)

15. *Ehl-i irfân kadrini irfân sahibi olan anlar*

Ehl-i irfân kadrin anlar sâhib-i irfân olan

Kanda bilsün gevherin kıymetini nâdân olan (Usûlî-İsen 1988:
XXXIX, 82)²³

²⁰ "Delinin eline değnek verilmez" atasözünü çağrıştırmaktadır (Albayrak 2009: 335).

²¹ Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler ile Türkiye Türkçesinde Atasözleri adlı eserlerde "Delinin sözü kaleme alınmaz/gelmez" şekli olmakla birlikte (Aksoy vd. 1969: I/89), (Albayrak 2009: 335); Hasan Ziyâî'deki bu şekil, farklı bir atasözü olarak değerlendirilmiştir.

²² "Söylesem söz olur, söylemesem dert" atasözünü çağrıştırmaktadır (Albayrak 2009: 797).

²³ "Altının kıymetini/kadrini sarraf bilir" atasözünü çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: I/143).

16. *Erde ya mal ya kemâl gerektir*

Ey Ziyâ'î kemâle sa'y eyle

Ki gerek erde yâ kemâl yâ mâl (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 53)

17. *Geçen macera anılmaz²⁴*

Didüm ağladursın beni dem-be-dem

Didi kim anılmaz geçen mâcerâ (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 53)

18. *Genc bî-renc olmaz/Renc çekmeyen genc bulamaz²⁵*

Ne gam ger vasl-ı yâr için çekem renc

Kişi kim renc çekmez bula mı genc (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 46)

19. *Güneşe bakmak gözü yaşartır*

Ağlarım rûyuna etdikçe nigâh ol şûhun

Bu meseldir ki nazar şemse eder dîdeyi ter (Osman Nevres-Kaya 2007: 96)

20. *Güzellerde hakikat yok*

Mecâzî ışka aslâ dilde şimden sonra niyyet yok

Nedür andan garaz çünkim güzellerde hakikat yok (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 385)

21. *Güzellik kimseye kalmaz²⁶*

Dinle gûş-ı cân ile geldükde âşıkdan peyâm

Kimseye kalmaz güzellik benden al cânâ haber (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 378)

²⁴ "Geçmişe mâzi, yenmişe kuzu derler", "Geçmişe mâzi derler, kızkardeşe bacı", "Geçmişin ardı aranmaz", "Geçen kağının gölgesi olmaz" atasözlerini çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: I/284), (Aksoy vd., 1971: II/49), (Albayrak 2009: 465).

²⁵ "Zahmetsiz rahmet olmaz" atasözünü çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: I/482), (Aksoy vd., 1969: I/208), (Albayrak 2009: 909).

²⁶ Bu atasözünün farklı bir şekli Figânî'de şu şekilde kayıtlıdır:

Vefâ it cevri ko ey şûh-ı tannâz

Geçer kalmaz güzelliğin zamânı (Trabzonlu Figânî-Karahan 1980: 50).

22. *Hakîrin armağanı hakîr olur*

Cihân içre bilür her kişi anı
Hakîr olur hakîrün armağanı (Usûlî-İsen 1988: XL, 37)

23. *Hayırlı işe istihâre gerekmez*

Çü bildün derdümi kıl ana çâre
Ne hâcet kâr-ı hayra istihâre (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 378)

24. *Her âhirin bir evveli var²⁷*

Beni devrân eger kim âhir etse
Ne gam her âhirün bir evveli var (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 47)

25. *Herkes kendi atasını Hızır İlyas sanır*

Medh ider pîr-i mugânı o men'-i bâde-fürûş
Her kişi kendü atasın Hızır İlyâs sanır (Hasan Ziyâî-
Gürgendereli 2002: 53)

26. *Her kişiye kendi canı tatlı gelir²⁸*

Âşığa gelse revâdur leb-i cânânı lezîz
Çün olur her kişiye kendüsünün cânı lezîz (Azmî-zâde Hâletî-
Kaya 1998: 378)

27. *Hümâ yere inmez, Kâbe'ye kebûter/güvercin konmaz²⁹*

²⁷ "Her inişin bir yokuşu/her yokuşun bir inişi vardır" (Aksoy 1993: I/308), (Albayrak 2009: 517) ile "Her celâlin bir cemâli, her cemâlin bir celâli var" atasözlerini çağrıştırmaktadır (Gölpınarlı 1977: 156), (Albayrak 2009: 514).

²⁸ "Her kişiye kendi huyu hoş gelir" atasözünü çağrıştırmaktadır (Albayrak 2009: 519).

²⁹ Bu örnek Mengi'de veciz söz olarak değerlendirilmiş ve atasözlerine dahil edilmemiştir. Karşılaştırma yapılan kaynaklarda bulunmamakla birlikte, genel kural niteliği taşımasından da hareketle tarafımızdan atasözü olarak değerlendirilmiştir. Bu kanaate varmamızda, gerek Mengi ve gerekse diğer ilgili çalışmaların veciz sözler bölümünde verilen kimi örneklerin, karşılaştırma yapılan bazı kaynaklarda atasözü olarak kaydedilmiş olması da etkili olmuştur. Örneğin Mengi'nin veciz sözler arasında verdiği "Ya taht ola ya baht" sözü, Eyüboğlu'nda "Ya taht ola, ya baht" (Eyüboğlu 1973: I/236) şeklinde, Armağan'da ise "Ya taht, ya baht" şeklinde atasözü olarak kaydedilmiştir (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2000: 220). Yine Mengi'nin veciz söz olarak değerlendirdiği "Uğrunun günü doğar ay karanu olacak" sözü, Armağan'da "Ay karanlık olunca uğrunun günü doğar" şeklinde atasözü olarak kaydedilmiştir (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2000: 25).

Sen bana gelmek ba'îd ü ben sana varmak muhâl
Kim hümâ inmez yire konmaz kebûter Ka'be'ye (Necâtî-Mengi
1986: 54)

28. *İt yalancıdan yeğdir*

Didüm ki şâiri koyup rakîbe yâr oldun
Ol âhû didi ki gerçek yalancıdan it yeg (Hasan Ziyâî-
Gürgendereli 2002: 53)

29. *Kâfirin yaptığı bina sağlam olur*

Gide mi ey seng-dil zülfün hayâli sîneden
Çün bilürsin muhkem olur kâfir itdüğü binâ (Necâtî-Mengi 1986:
54)

30. *Kazayla savaş olmaz*³⁰

Zûr ile aşkı eyleyemem sîneden birûn
Olmaz kazâ-yı mübrem ile eylemek savaş (Osman Nevres-Kaya
2007: 96)

31. *Kışda yapı muhkem olmaz/Kışın yapılan bina sağlam olmaz*

Yıkıldı zâhidin verdiği tevbe
Dirîğâ kışda yapı muhkem olmaz (Necâtî-Yılar 2009: 464)

32. *Kıyâmetsiz ölü dirilmez/Kıyâmet kopmadan ölü dirilmez*

Nice hayât umayım ben o serv-kâmetsiz
Ölü dirildiğini görmedim kıyâmetsiz (Necâtî-Yılar 2009: 464)

33. *Kişi göğçek ton ile âdem olmaz*³¹

Âdem olmazmış Necâtî kişi göğçek ton ile
Rengi hûb olmak gidermezmiş za'afirân acısın (Necâtî-Mengi
1986: 53)

³⁰ "Kazaya rıza gerek", "Kazaya rızadan başka çare yok" atasözlerini çağrıştırmaktadır (Aksoy, 1993: I/353), (Albayrak 2009: 614).

³¹ "Eşeğe altın semer vursalar, yine eşektir", "Eşeğe altın semer vurulsa, yine eşektir", "Eşeğe altından palan vurulsa, yine eşektir" atasözlerini çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: I/272), (Albayrak 2009: 430).

34. *Kişinin yıldızı uğursuz olursa potaya altın koysa bakıra dönüşür*

Bu meseldir ki olursa kişinin ahteri nahs

Tâli'inden mis olur pûteye ger konsa zeheb (Osman Nevres-Kaya 2007: 96)

35. *Köpek seherde uyurmuş*

Ziyâ'î gibi seherde rakîb âh itmez

Aceb degül ki uyurmuş seherde dirler seg (Hasan Ziyâ'î-Gürgendereli 2002: 54)

36. *Mal ve makam ile mutluluk olmaz³²*

Mâl ile câh ile mesrûr olamaz Hâletiyâ

Dil-i uşşâkı gam-ı yâr ferah-nâk eyler (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 382)

37. *Ne domuz kurban olur ne de eşek cennete girer³³*

Kûyuna varup rakîp ölmek dilermiş dostum

Ne donuz kurbân olur ne cennete girer eşek (Necâtî-Mengi 1986: 54)

38. *Pâdişâhı olmayan şehirde emniyet olmaz*

Ol sîneyi ki hâli ola aşkdan n'idem

Olmaz emân o şehirde kim pâdişâhı yok (Osman Nevres-Kaya 2007: 97)

39. *Sabahtan gülen akşama dek güler*

Yüzün görüp sevinenler saçundan aqlamasun

Ki tañladan gülen akşama dek güler dirler (Necâtî-Mengi 1986: 55)

³² Günümüzde kullanılan; ancak belli başlı kaynaklarda atasözü olarak rastlayamadığımız "Parayla saadet olmaz" sözünü çağrıştırmaktadır.

³³ Mengi'de veciz söz olarak değerlendirilmek suretiyle atasözlerine dahil edilmeyen (Mengi 1986: 54) bu örnek, de genel bir kural bildirmesi dikkat alınarak tarafımızdan atasözü olarak değerlendirilmiştir (Ayrıntılı açıklama için bkz. 29 numaralı dipnot). Bu atasözü ayrıca "Eşek at olmaz, ciğer et olmaz", "Köpekten kurban olmaz, çıfttan pehlivan" atasözlerini çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: I/274), (Albayrak 2009: 665).

40. *Serv-i bülend mîvedâr olmaz/Servi meyve vermez*

Ey sehî-kad yâ nedür ben hâke bu cevri ü cefâ

Çünkü dirler mîvedâr olmaz ebed serv-i bülend (Gelibolulu
Mustafa Âlî-Aksoyak 2006:
I/89, II/33)

41. *Suda ateş gizlenmez*

Suda od gizlenmez ammâ ey Ziyâ'î lâ-cerem

Âb-dâr elfâzda muhrikçe bir ma'nâ gerek (Hasan Ziyâî-
Gürgendereli 2002: 54)

42. *Tuz nimete lezzet verir*

Nazm-ı şîrînüm okursam şevk-i vaslunla n'ola

Eyle dirler döstüm tuz ni'mete lezzet virür (Hasan Ziyâî-
Gürgendereli 2002: 54)

43. *Üstadların başı ağrımaz*

Başumda yuva derd-i serümdür didi Mecnûn

Üstâdların başı ağrımaz didi Leylâ (Hasan Ziyâî-Gürgendereli
2002: 54)

44. *Vîrâneyi hazîne ile anarlar*

Feyz istersen harâbât ehlinin tut dâmenin

Bu meseldir kim anarlar genc ile vîrâneyi (Osman Nevres-Kaya
2007: 97)

45. *Yügrük at sonunda menziline bulur*

Oldı rüçhânı cümleden zâhir

Yügrük at menzilin bulur âhir (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998:
383)

B. Deyimler

1. *Âbı düşmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
2. *Acem yalanı* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
3. *Acı acı söğmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
4. *Ac ile acullu söyleşmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
5. *Açmazdan açmak* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
6. *Âdem geçmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
7. *Âdet bağlamak* (Ravzî-Aydemir 2007: 42)
8. *Adına ne düşerse* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
9. *Adı seksene çıkmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 56)
10. *Adını okutmak* (Osman Nevres-Kaya 2007: 97)
11. *Adını unutmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 42)
12. *Ağzı dili tutulmak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 201)⁵⁵
13. *Ağzı ile su götürmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
14. *Ağzına parmak koyup kalmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
15. *Ağzından haber çekmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
16. *Ağzını kana yumak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
17. *Ağzının tadını bulamamak* (Ravzî-Aydemir 2007: 42)
18. *Ağzının yarın komak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
19. *Ahdan kurumak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 56)
20. *Âhir etmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
21. *Akçalatmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 42)
22. *Akçe kaldırmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 386)
23. *Aklına tîmâr eylemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
24. *Alçağa düşmek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 56)
25. *Âlem bulmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
26. *Alem çekmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 97)
27. *Âlemin gözleri üstünde olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)

⁵⁵ "Ağzı dili bağlanmak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/47).

28. *Âlemin gözü gönli olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
29. *Altın küp üstüne oturmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/89)
30. *Amâmesini büyütme* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 201)
31. *Anası güzel* (Ravzî-Aydemir 2007: 42)
32. *Aradan götürmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
33. *Araya kan düşmek* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 386)
34. *Arasın/arasını kesmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
35. *Araya düşürmek* (Usûlî-İsen 1988: XXXVII)
36. *Arşa ser çekmek* (Tecellî-Deniz 2005: 38)
37. *Asâya düşmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
38. *Asker çekmek* (Ravzî-Aydemir 2007: 42)
39. *Âstin-efşân olmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
40. *Aşk yolunda toprak olmak* (Usûlî-İsen 1988: XXXVII)
41. *At bırakmak* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 386)
42. *Ateş ölçmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
43. *Ateşlere düşmek* (Tecellî-Deniz 2005: 39)
44. *Atı yügrük, kılıcı keskin olmak* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 386)⁵⁶
45. *At koparmak* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 386)
46. *Âvâze çekmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
47. *Ayağa binmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
48. *Ayağı kana yunmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
49. *Ayağına küp düşmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
50. *Ayak ayak gezmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
51. *Ayaktan çıkmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
52. *Ay aydınında kollamak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
53. *Âyinesini pazara asmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
54. *Aylak bahâsı* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
55. *Ayrılan yürek soğutmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 42)

⁵⁶ "Atı eşkin, kılıcı keskin" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/137).

56. *Babamın oğlu kucağına* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
57. *Bağlamalı deli* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
58. *Bağrına piyaz doğramak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/90)
59. *Bahtı uyanmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
60. *Baktıkça bakacağı gelmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 202)
61. *Bâlâlanmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)
62. *Baş aşığı etmek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 386)
63. *Başdan aşırarak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/112)
64. *Baş döğmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 46)⁵⁷
65. *Baş eğdirmek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 387)
66. *Başı göğşe esmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)⁵⁸
67. *Başı hurşîde/güneşe ermek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
68. *Başına ateş yakmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
69. *Başına başka olmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
70. *Başına dolap döndürmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 98)⁵⁹
71. *Başına dönme* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/112)
72. *Başına hü mâ konmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/112)⁶⁰
73. *Başına saâdet güneşi doğmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)
74. *Başına Seydi hâlleri gelmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
75. *Başına uğramak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
76. *Başın bozmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
77. *Başında sevdası olmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)
78. *Başını eteğine sarmak* (Necâtî-Akman 2009: 73)⁶¹

⁵⁷ "Başını taşa/taştan taşa vurmak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/190).

⁵⁸ "Başı göğşe ermek/değmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/179).

⁵⁹ "Başında değirmen çevirmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/186).

⁶⁰ "Başına devlet kuşu konmak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/183).

⁶¹ "Başını koltuğunun altına almak" deyimini çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1975: II/68).

79. *Başı yarağını görmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
80. *Başı yele vermek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 52)
81. *Başını ayak tutmak* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 46)
82. *Belâ atlatmak* (Osman Nevres-Kaya 2007: 98)
83. *Belâ getirmek* (Hasan Ziyâî-Gür-gendereli 2002: 57)
84. *Belâlarla kalmak* (Usûlî-İsen 1988: XXXVIII)
85. *Belâsı balına değmemek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
86. *Beri düşmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
87. *Beş beş doğurmak* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 387)
88. *Beyni dönmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 98)
89. *Bez çözmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/91)
90. *Bıçağı çalmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)
91. *Bilmeze vurmak* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 387)⁶²
92. *Bir başı bir kılıcı olmak* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 51)
93. *Bir bir takrîr etmek/Bir bir anlatmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/112)
94. *Bin derd ile kalmak* (Usûlî-İsen 1988: XXXVIII)
95. *Bir gezden atmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/92)
96. *Biri iki görmek* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 46)
97. *Birini bin eylemek* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 46)
98. *Bir kılı iki yarmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/92)
99. *Bir mangıra muhtaç olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 15)⁶³
100. *Bir paraya tutmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/112)
101. *Bir selam ile anmak* (Usûlî-İsen 1988: XXXVIII)
102. *Bir söz yeri bulamamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
103. *Bir sûzene/iğneye bin göz dikmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/92)
104. *Boynuna bağlamak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/112)
105. *Burnuna tuzlu su koyulmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)

⁶² "Bilmezlikten/bilmezden gelmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/213).

⁶³ "Bir pulu olmamak" deyimini çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1975: II/83).

106. *Cana başa kalmamak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 202)
107. *Cana can olmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 387)
108. *Cana girmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
109. *Can avlamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
110. *Canda tasvir etmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
111. *Can eritmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
112. *Can evini düzmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/92)
113. *Canını gergin etmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
114. *Canını taş kullanmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/92)
115. *Canı yerinden oynamak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 387)
116. *Canı yerine oturtmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 387)⁶⁴
117. *Can ile kulu olmak* (Usûlî-İsen 1988: XXXVIII)
118. *Can oynatmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
119. *Can titretmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
120. *Cebe/caba satmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 57)
121. *Cevap açmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
122. *Çiğer ezmek* (Necâtî-Günşen 2009: 447)
123. *Çiğere uğrayası* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 52)
124. *Çiğer kanı sarfetmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
125. *Cihanı kirpiğe asmamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
126. *Çekirdek eksiği olmamak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/92)
127. *Çerağ ile aramak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)⁶⁵
128. *Çoktan ummak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
129. *Dâm-ı alâyıkda kalmak* (Usûlî-İsen 1988: XXXIX)
130. *Dâne dökmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
131. *Demi geçmek* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)
132. *Deste almak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/93)
133. *Devlet el vermek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 58)
134. *Devlete mağrur olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)

⁶⁴ "Canı yerine gelmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/276).

⁶⁵ "Mumla/fenerle aramak" deyimini çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: II/969), (Saraçbaşı 2010: II/883).

135. *Devleti gelmek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 58)
136. *Devran bozmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
137. *Dil almak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
138. *Dilberlik satmak* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 388)
139. *Dili yanmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
140. *Dil olup söylemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
141. *Dirlik kesmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/93)
142. *Dişine taş dokunmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)
143. *Dîvan bağlamak* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 52)
144. *Dokuz feleğin evrâkını kat kat eylemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
145. *Dokuz hisar yakmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
146. *Dolap gibi üstüne dönmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
147. *Dosta sattığını düşmana satmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
148. *Duâsını etmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
149. *Dünya yanmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
150. *Düşeri almak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
151. *Ekmek küllemek* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 388)
152. *Eksikliğine kalmak* (Azmi-zâde Hâletî-Kaya 1998: 388)
153. *El ceyb etmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
154. *El çekip göz yummak* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)
155. *Elçi düzmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 52)
156. *Elden ele düşmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)⁶⁶
157. *Elek asmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 58)
158. *Elif çekmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
159. *Elif kaddini dâl etmek* (Usûlî-İsen 1988: XXXIX)
160. *El oyunların oynamak* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 52)
161. *El ucuyla görüşmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 52)
162. *El ucuyla merhaba demek* (Usûlî-İsen 1988: XXXIX)
163. *Erbâin çekmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 16)
164. *Erlık damarı depreşmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 203)
165. *Eser kılmak* (tesir etmek) (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 203)

⁶⁶ "Elden ele dolaşmak/gezmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/420).

166. *Eteğini taşla doldurmak* (Necâti-Bozkaplan 2009: 46)
167. *Etek/dâmen doldurmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 58)
168. *Evden eve gün gibi gezmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/94)
169. *Feleğin tasını çalmak* (Necâti-Bozkaplan 2009: 46)
170. *Fikre varmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
171. *Fitne kaldırmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 388)
172. *Gam basmak* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)
173. *Gecesi gündüzü bir olmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 59)
174. *Geyik destanı* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 59)
175. *Göğe direk olmak* (Necâti-Akman 2009: 72)
176. *Gökte yıldız olmamak* (Necâti-Bozkaplan 2009: 46)
177. *Gök yere inmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
178. *Gönlü gözü doymak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 388)
179. *Gönlü mezad olmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/95)
180. *Gönlünü koparmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 43)
181. *Gönülden tıraş etmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
182. *Gönül geçmemek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
183. *Gönül gözünü açmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
184. *Gönül kuşunu uçurmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
185. *Gönüllü yazmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
186. *Götürü almak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
187. *Göz açıp yol gözetmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
188. *Göz açıp yummuşça kalmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
189. *Gözleri yıldız saymak* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
190. *Gözü açık kalmak/Çeşmi bâz kalmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
191. *Gözü dört olmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
192. *Gözünden uyku uçmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
193. *Gözüne gözlük tutmak* (Necâti-Bozkaplan 2009: 46)
194. *Gözüne kan görünmek* (Necâti-Bozkaplan 2009: 46)
195. *Gözünü belirtmek* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)

196. *Gözünü hırs bağlamak* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)⁶⁷
197. *Gözünü korkak öğretmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 203)
198. *Gözünü toprağa dikmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
199. *Gözü tuş olmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/96)
200. *Göz yaşını sel etmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 203)
201. *Gülü açılmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
202. *Gülüp açılmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
203. *Gümüüş gibi yunmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
204. *Gün başına* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
205. *Günde bin kez ölmek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
206. *Gün gibi itibardan düşmek* (Tecellî-Deniz 2005: 38)
207. *Gün gibi meşhur olmak* (Tecellî-Deniz 2005: 38)
208. *Güp güp döğünmek* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
209. *Güzellenmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
210. *Habbeye almamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
211. *Haber kesilmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
212. *Hakkı delil etmek* (Usûlî-İsen 1988: XLI)
213. *Hâl diliyle okumak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
214. *Hâl gelmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)
215. *Hâlinden ağlamak* (Tecellî-Deniz 2005: 38)
216. *Halkın gülüncü olmak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 204)
217. *Hâneye okumak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
218. *Hâra dâmen/etek sunmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/96)
219. *Harca sürülmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
220. *Harfe parmak koymak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
221. *Hasedden gözleri kör olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 17)
222. *Hatır yazmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
223. *Hem-ser olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
224. *Her ne kıldan deseler çalmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/96)
225. *Hevâ bağlamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
226. *Hizmet kemeri bağlamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)

⁶⁷ "Gözünü hırs bürümek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/536).

227. *İki eli eteğinde olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
228. *İkiden birden* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 60)
229. *İki gözümle beraber* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)
230. *İkrâr almak* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 53)
231. *İlden alıp ile dağıtmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/97)
232. *İmân almak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
233. *İpe vurmak* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 46)⁶⁸
234. *İs asmak* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 46)
235. *İş asmak* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 53)
236. *İş geçmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 53)
237. *İşi hayra dönmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 204)
238. *İşini başa çıkarmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
239. *İt gibi dolaşmak* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 46)
240. *İtibar yüzü görmek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)⁶⁹
241. *İtibardan düşmek* (Tecellî-Deniz 2005: 39)⁷⁰
242. *İyiliğe yormak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 389)⁷¹
243. *Kabahat etmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)⁷²
244. *Kabak dikmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/97)
245. *Kad çekmek* (Nedim-Batıslam 1997: 121)
246. *Kâğıt ile imtihan eylemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
247. *Kalbine cilâ vermek* (Usûlî-İsen 1988: XLI)
248. *Kalemin ağzını sulandırmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
249. *Kana şerîk/ortak etmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
250. *Kanı boynunda kalmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 60)
251. *Kanuna kanmamak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 60)
252. *Kanunu bahr/deniz eylemek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/98)
253. *Kanunu dâmeniyle silmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 53)

⁶⁸ "İpe çekmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1975: II/261).

⁶⁹ "İtibar kazanmak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/680).

⁷⁰ "İtibar kaybetmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/680).

⁷¹ "İyiye yorumlamak/yormak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/684).

⁷² "Kabahat işlemek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/693).

254. *Kanını kara yere dökmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 53)
255. *Kan soğukluğu* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/97)
256. *Kara başını kayırmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
257. *Kara düşler görmek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 60)
258. *Kara günlü* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 390)
259. *Kara kaka Tanrı baka* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 204)
260. *Karanlığa gülmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 54)
261. *Katraya saymamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
262. *Kavli berkitmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
263. *Kef geçmek/Kef keş geçmek* (Necâî-Akman 2009: 74; Gelibolu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/98)
264. *Kef saçmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/98)
265. *Kef tutmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/98)
266. *Kelâğımı uçurmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
267. *Kenara çıkmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 390)
268. *Kenar etmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
269. *Kendi gölgesinden kaçmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)⁷³
270. *Kendine çekmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 204)
271. *Kerâmet satmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/98)⁷⁴
272. *Kıl dolaştırmak (işkillendirmek, karıştırmak)* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)
273. *Kılıcına düşmek* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
274. *Kıya kıya bakmak* (Usûlî-İsen 1988: XLII)
275. *Kıyamet yoksulu* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 390)
276. *Kitaba deftere sığmamak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
277. *Koç tutmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/98)
278. *Konar göçer* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
279. *Kor giresi* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 204)
280. *Köpüklü deli* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 44)
281. *Körle taş döğüşü etmek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 60)

⁷³ "Gölgesinden korkmak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/502).

⁷⁴ "Kerâmet taslamak" deyimini çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1975: II/304)

282. *Kulağı doldura doldura söğmek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 390)⁷⁵
283. *Kulağını almak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 60)
284. *Kulak müjdesi* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 390)
285. *Kûnu kızmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)
286. *Kûnunu sıyırmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)
287. *Kuru efsâne* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 61)
288. *Kuruya yaşa bakmamak* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)
289. *Kuruyup kalmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 390)
290. *Kuyruk asmak* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 54)
291. *Külâhu şikeste-tarf etmek/Külâhu bir tarafa yıkmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
292. *Lâ ile illâda kalmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
293. *Lisân-ı azb ile âfâka okumak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
294. *Livâ çekmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)
295. *Mânâ düşürmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
296. *Mektup olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 18)
297. *Menâsib kurutmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)
298. *Mey çekmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/113)
299. *Meydanı boş sanmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/114)
300. *Meydanı tutmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 61)
301. *Meyhânede dikili bağı olmamak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)⁷⁶
302. *Mey sürmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)
303. *Muradı kutbu üzere dönmemek* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
304. *Mûr u mâr olmak* (Usûlî-İsen 1988: XLII)
305. *Nazîre düşmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
306. *Nâz u işve satmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
307. *Nefs ucundan ayrı düşmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
308. *Ne göz belli ne kaş belli*⁷⁷ (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 13)

⁷⁵ "Kulağını doldurmak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/816).

⁷⁶ "Bir dikili ağacı olmamak" deyimini çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1975: II/81)

⁷⁷ Nev'î'de atasözleri arasında kaydedilen bu örnek, Aksoy'un deyimlere ilişkin yaptığı tanımlardan ve "Ne kokar,

309. *Nevruz okutmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)
310. *Nimet ü nân hakkı/ekmek, nimet hakkı* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/114)⁷⁸
311. *Nüh kubbeyi doldurmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)
312. *Od ile su barışmak* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 47)⁷⁹
313. *Od vurmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 61)
314. *Onulmaz derde düşmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 205)
315. *Ortalıkta kenâr çizmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)
316. *Ortalıkta noktaveş durmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/99)
317. *Oyuna girmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 55)
318. *Ölülere katıp ağlamak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 205)
319. *Ölümlüsü olmak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 205)
320. *Ömrü havaya gitmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 205)
321. *Ömrü kesilmek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 390)
322. *Pamuk gibi atılmak* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 47)
323. *Parmak göstermek* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 47)
324. *Parmak tutmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 391)
325. *Pazar etmek-eylemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
326. *Pazarı germ etmek-pazarı kızıştırmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
327. *Pazar istemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
328. *Penbe/pamuk düzmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
329. *Peçe asmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
330. *Pençe salmak* (Tecellî-Deniz 2005: 39)
331. *Pençe tutmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
332. *Pergârdan çıkmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
333. *Pervâza gelmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/114)

ne bulaşır" (Aksoy 1993: II/976) ile "Ne gecesi belli ne gündüzü; Ne gündüzü gündüz, ne gecesi gece" (Eyüboğlu 1975: II/341) vb. örneklerden hareketle tarafımızdan deyim olarak değerlendirilmiştir.

⁷⁸ "Tuz ekmek hakkı" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1131).

⁷⁹ Bu deyim Eyüboğlu'nda, "Ateşle su" şeklinde kaydedilmiş ve Bozkaplan'ın da kullandığı aynı örnek beyite yer verilmiştir (bkz. Eyüboğlu 1975: II/34).

334. *Peygamber oyununu oynamak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
335. *Pîr eteğın tutmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
336. *Piyâde kalmak* (Osman Nevres-Kaya 2007: 99)⁸⁰
337. *Piyaz ile geçinmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
338. *Rahatını uçurmak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/114)
339. *Rakam dökmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
340. *Sâde pehlû olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
341. *Saf çekmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 100)
342. *Sâgar çekmek* (Hasan Ziyâî-Gür-gendereli 2002: 61)
343. *Sağırılığa vurmak* (Muvakkit-zâde-Bektaş 2007: 80)⁸¹
344. *Sağlığını kadı kapısında aramak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
345. *Sakal göstermek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
346. *Sarığına toz konmamış olmak (dert, tasa çekmemiş olmak)* (Osman Nevres-Kaya 2007: 100)
347. *Selamet yakası görmek* (Nedim-Batıslam 1997: 121)
348. *Sevincinden ölmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 205)
349. *Sıbgatullahı bozmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
350. *Sıçıp boklamak* (Ravzî-Aydemir 2007: 44)
351. *Sıklığın dindirmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
352. *Sikke yakmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
353. *Sinesine can gelmek* (Nedim-Batıslam 1997: 121)
354. *Sipihre ağmak* (Hasan Ziyâî-Gür-gendereli 2002: 61)
355. *Soğuk davranmak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 205)⁸²
356. *Soğuk sözlü* (Hasan Ziyâî-Gür-gendereli 2002: 61)
357. *Soğukluk etmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 54)
358. *Sohbetinde ayak baş belli olmamak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)

⁸⁰ “Yaya kalmak” deyimini çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: II/1110).

⁸¹ “Duymazlıktan/Duymamazlıktan gelmek” deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: I/391).

⁸² “Soğuk durmak” deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1035).

359. *Söz uçurmak* (Muvakkit-zâde-Bektaş 2007: 80)
360. *Sözü boylamadan söylemek* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 391)
361. *Suç tutmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
362. *Su gibi alçağa akmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
363. *Suyunca devretmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 100)⁸³
364. *Şerbet bağlamak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
365. *Şeytanlık etmek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 61)
366. *Şöhreti batmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
367. *Tâc ile dülbendi terk etmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
368. *Tâlihi müsâit olmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 391)⁸⁴
369. *Tasvîr almak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
370. *Tâze hevâ bağlamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
371. *Tâze nakş bağlamak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
372. *Tek çift/çift demek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/100)
373. *Temel bırakmak/temel bıraktırmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/101)
374. *Ter düşmek (darılmak, gücenmek, yüz çevirmek)* (Tecellî-Deniz 2005: 39)
375. *Tolular içmek* (Usûlî-İsen 1988: XLIII)
376. *Topun göğlere ağmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/101)
377. *Tozunu çıkarmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
378. *Tövbeye yemin düşmemek* (Necâtî-Günşen 2009: 448)
379. *Tutar eli görür gözü olmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 391)
380. *Tü desen yere düşmez* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 205)
381. *Usan gelmek* (Osman Nevres-Kaya 2007: 100)⁸⁵
382. *Uyku bağlamak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 391)
383. *Uykusunu uçurmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 391)
384. *Üstüne ağlamak* (Ravzî-Aydemir 2007: 45)

⁸³ "Suyunca/suyuna gitmek (birinin)", deyimini çağrıştırmaktadır (Aksoy 1993: II/1052).

⁸⁴ "Talihi yâver gitmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1089).

⁸⁵ "Usanç getirmek" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1142).

385. *Üstüne durmak* (Nev'î-Seferci-oğlu 2001: 19)
386. *Varını yele vermek* (Nev'î-Seferci-oğlu 2001: 19)
387. *Vatan tutmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 45)
388. *Vilâyet açmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 19)
389. *Yaban delileri gibi gülmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 202)
390. *Yâd ayak gelmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/101)
391. *Ya tahammül ya sefer* (Nedim-Batıslam 1997: 112)⁸⁶
392. *Yaka almak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)⁸⁷
393. *Yakasını dar etmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 55)
394. *Yalın bıçak etmek* (Usûlî-İsen 1988: XLIV)
395. *Yalmanı yalmanı* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 55)
396. *Yanından nesi çıkmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/101)
397. *Yaşda kuruda hazır olmak* (Azmî-zâde Hâletî-Kaya 1998: 391)
398. *Ya tek ya pek turmak/durmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/101)
399. *Yavuz gözden emin olmak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 206)
400. *Yavuz yel irişdürmek* (Usûlî-İsen 1988: XLIV)
401. *Yeğ götürmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/101)
402. *Yelden düğme dökmek* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 55)
403. *Yel gibi yüzüne depmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 206)
404. *Yerde gökte yeri kalmamak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 206)
405. *Yıldızı açılmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 62)
406. *Yıldızı alışmak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 206)
407. *Yıldızı dökülmek* (Ravzî-Aydemir 2007: 45)⁸⁸
408. *Yıldızı görünmemek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 62)
409. *Yıldızı kec-revlik eylemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
410. *Yok hesabına saymak* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 206)
411. *Yola çekmek* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/114)

⁸⁶ “Ya sabır ya sefer” deyimini çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1975: II/411).

⁸⁷ “Yakasını almak” deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1178).

⁸⁸ “Yıldızı düşmek” deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1215).

412. *Yola sığmazlara imam olmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/102)
413. *Yol basmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/102)⁸⁹
414. *Yoldan anlamak* (Nevres-i Kadîm-Akkaya 1995: I/114)
415. *Yollarını sulamak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/102)
416. *Yolsuzluk etmek* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 62)
417. *Yoluna can oynamak* (Ravzî-Aydemir 2007: 45)⁹⁰
418. *Yolunda yılmak* (Usûlî-İsen 1988: XLIV)
419. *Yuları ele girmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
420. *Yüce dağlar gibi büyükmek* (Taşlıcalı Yahyâ Bey-Kurnaz 1983: 207)
421. *Yüreğine kan doğramak* (Necâtî-Bozkaplan 2009: 47)
422. *Yüreğini polad/pûlâd etmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/102)
423. *Yüz berkitmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
424. *Yüz bir kere bakmak* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/103)
425. *Yüze kir getirmek* (Necâtî-Akman 2009: 73)⁹¹
426. *Yüz hicâb ile görünmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
427. *Yüzü aydın olmak* (Hasan Ziyâî-Gürgendereli 2002: 62)
428. *Yüzü ekşi olanın sözleri serd/soğuk olur* (Necâtî-İnce 2009: 141)
429. *Yüzü kül gibi olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
430. *Yüzün astarını bilmemek* (Ravzî-Aydemir 2007: 45)
431. *Yüzünden pamukla kan almak* (Necâtî-Akman 2009: 73)⁹²
432. *Yüzünü gözünü yorutmak* (Ravzî-Aydemir 2007: 45)
433. *Yüzünü hâk/toprak etmek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/103)
434. *Yüzü sulu* (Hayâlî Bey-Kurnaz 1996: 55)
435. *Zağ vermek (keskinliğini göstermek)* (TCELLİ-DENİZ 2005: 39)
436. *Zamanın çiftesini yemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)

⁸⁹ “Yol kesmek” ve “Yol vurmak” deyimlerini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1220-1221)

⁹⁰ “Yoluna can vermek” deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1225).

⁹¹ “Yüzü kara” deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 2010: II/1245).

⁹² “Yüzünden kan damlamak” deyimini çağrıştırmaktadır (Eyüboğlu 1975: II/68).

437. *Zeban kesilmek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
438. *Zeban olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
439. *Zebânu titremek* (Gelibolulu Mustafa Âlî-Aksoyak 2006: I/103)⁹³
440. *Zerreye saymamak* (Ravzî-Aydemir 2007: 45)
441. *Zevkini uçurmak* (Tecellî-Deniz 2005: 39)
442. *Zîr-dest olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
443. *Zîr-i zemîn olmak* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
444. *Ziyâ vermek* (Tecellî-Deniz 2005: 39)
445. *Zûr-ı bâzû istemek* (Nev'î-Sefercioğlu 2001: 20)
446. *Zülfü zencîrini depretmek* (Usûlî-İsen 1988: XLV)

⁹³ "Dili dolaşmak" deyimini çağrıştırmaktadır (Saraçbaşı 201: I/364).

Sonuç

Dîvân şairleri, dîvânlarda atasözleri ve deyimlere yer vermekle bir yandan söylemek istediklerini az ve öz bir şekilde söylemiş, öte yandan okuyucuyu hem inandırmaya, hem uyardırmaya, hem de şiirin gereği olan renkli ve canlı bir anlatımı sağlamaya çalışmışlardır.

Sayıları çok olmamakla birlikte şu ana değin dîvânlarda geçen atasözü ve deyimler üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı müstakil makale, daha büyük bir kısmı ise dîvân tahlili veya incelemeleri içinde ayrı bir başlık altında verilmek suretiyle gerçekleştirilmiş çalışmalardır. Özellikle inceleme veya tahlil çerçevesinde yapılan çalışmalarda ilgili birçok unsurun yanı sıra atasözleri ve deyimler üzerinde de durulmuş; ancak çalışmaların kapsamı ve çerçevesi gereği bu söz varlıklarımız, araştırmacıların da ısrarla belirttikleri üzere, yeterince ele alınamamıştır. Bu durum, makale düzeyinde hazırlanmış olan çalışmalarda nisbî bir iyilişme gösterse de, orada da esasen durum çok farklı değildir; zira incelediğimiz çalışmaların bir kısmında sadece atasözleri, bir kısmında ise sadece deyimlere yer verilmiş, her ikisine yer verenlerde bile hazırlayanlar tarafından çoğu kez “Dîvân’daki atasözlerinin veya deyimlerin hepsi bundan ibâret değildir. Geniş ve titiz çalışmalarla bunların sayısını çoğaltmak mümkündür.” vb. açıklama notları düşüldüğü görülmüştür. Bununla birlikte anılan çalışmaların, ilgili tüm söz varlıklarına yer verememiş olmaları, hatta atasözü olarak alınması gereken unsurun deyimler arasında verilmesi ya da tersi bir uygulamanın yapılmış olması vb. bazı noksanlıklarına rağmen sürdürülmesi, dîvânlarda yer verilen atasözü ve deyimlerimizin belirlenmesine katkı sağlayacak olmaları bakımından her hâlükârda son derece önemlidir.

Konuyla ilgili sınırlı sayıdaki akademik çalışmadan hareketle temin ettiğimiz atasözü ve deyim örneklerini, belli başlı eserlerle karşılaştırmamız sonucunda, hayli farklı yahut yeni (ki atasözlerinin yaklaşık yüzde otuz beşlik, deyimlerin ise yaklaşık yüzde onluk bir kısmının benzer veya farklı şekillerden ibaret) olduğunu düşündüğümüz 45 adet atasözü ile 446 adet deyim belirlenmiştir. Kapsamı sadece dîvânların atasözleri ve deyimler bakımından zenginliğine dikkat çekmekle sınırlı olan bu çalışma vasıtasıyla belirlediğimiz bu malzemenin, dilimizdeki en kapsamlı çalışmalardan olan Aksoy-*Atasözleri ve Deyimler*, Eyüboğlu-On

Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, Aksoy vd.-*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, Ahmed Bâdî Efendi-*Armağan*, Nurettin Albayrak-*Türkiye Türkçesinde Atasözleri ve M. Ertuğrul Saraçoğlu-Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü* adlı eserlerde bulunmaması, hem bu eserlerin de bilhassa deyimlerimiz bakımından zengin söz varlığımızı tam anlamıyla yansıtmadıklarını, hem de derlemelerin yapılacağı kaynaklar arasında dîvânların mutlaka bulunması gerektiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bir diğer ifadeyle klâsik Türk edebiyatının yazılı metinlerini barındıran dîvânlar, içerdikleri engin dil varlığı bakımından, özellikle de atasözleri ile deyimlerimiz üzerine yapılacak olan çalışmalarda göz ardı edilemeyecek derecede önemli ve zengin bir kaynaktır. Dolayısıyla Türkçenin mükemmel bir atasözleri ve deyimler sözlüğünün hazırlanabilmesi için dîvânlara daha kapsamlı bir şekilde, bilhassa A. Karahan tarafından dile getirilen ve dîvânlardaki kullanımlardan kaynaklanan özel durumları da dikkate almak suretiyle yeniden eğilmelidir. Üstelik böylesi bir sözlük hazırlanırken çalışmaların çoğunda görüldüğü üzere aynı içerik, hüküm vb. ne sahip olan bir atasözü veya deyim sadece harf, kelime veya söz dizimi vb. farklılıklar nedeniyle ayrı bir söz varlığı imiş gibi verilmesi uygulamasından vaz geçilmesi bunun yerine, yapılacak hassas bir değerlendirme ile madde başı olarak alınmasına karar verilen bir atasözü veya deyim en başta verilmesi, farklı şekillerinin ise bu madde başı altında toplanması daha kullanışlı ve de sağlıklı bir uygulama olacaktır. Ayrıca yine bazı çalışmalarda görüldüğü üzere, ilgili atasözü veya deyim altında mutlaka beyit ya da cümle örneklerine; hatta bazı açıklama bilgilerine yer verilmesi hayli yararlı olacaktır.

Son söz olarak belirtmek gerekirse, taranacak her dîvândan hareketle, bugün için unutulmuş tek bir atasözü veya deyim bile gün yüzüne çıkartılacak olması, dilimiz ve kültürümüzün var olan zenginliğinin daha sağlıklı bir şekilde belirlenmesi ve yansıtılması bakımından hayli önemli ve de anlamlı olacaktır.

Kaynakça

- Akkaya, Hüseyin (1995, 1996), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı, İnceleme-Tenkitledi Metin ve Tıpkıbasım*, I-II, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay.
- Akman, Eyüp (2009), "Necâtî Beğ Dîvânı'nda Deyimler ve Tebbeti Ters Okutmak", I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 15-17 Nisan 2009, Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına, *Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., s. 68-76.
- Aksoy, Ömer Asım (1993), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, 7. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ömer Asım vd. (1969, 1971), *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, I-II, Ankara: TDK Yay.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2006), *Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân-I, İnceleme-Tenkitledi Metin; Dîvân-II, Tenkitledi Metin; Dîvân-III, Tenkitledi Metin-Tıpkıbasım*, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay.
- Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yay.
- Aydemir, Yaşar (2007), *Ravzî Dîvânı*, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Batıslam, H. Dilek (1997), "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler", *Türkoloji Araştırmaları 1997*, Fuat Özdemir Anısına, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, s. 107-125.
- Bektaş, Ekrem (2007), *Muvakkit-zâde Pertev Dîvânı*, Malatya: Öz Serhat Yay,
- Bozkaplan, Şerif Ali (2009), "Necâtî Beğ'in Türkçesi", I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 15-17 Nisan 2009, Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına, *Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., s. 45-56.
- Deniz, Sebahat (2005), *Tecellî ve Dîvânı*, İstanbul: Veli Yay.
- Edirneli Ahmed Bâdî Efendi (2004), *Armağan (Dîvân Şiirinde Atasözleri ve Deyimler)*, Hazırlayanlar: Süreyya Ali Beyzadeođlu, Müberra Gür-gendereli, Fatih Günay, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay.

- Eyüboğlu, E. Kemal (1973, 1975), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, I-II, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1977), *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay.
- Günşen, Ahmet (2009), "Necâtî Bey'in Dil ve Üslûbunda Türkçenin Yeri", I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 15-17 Nisan 2009, Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına, *Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., s. 442-455.
- Gürgendereli, Müberra (2002), *Hasan Ziyâî, Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İnce, Ömer (2009), "Necâtî'nin Şiir Dilinde İşlemeyi Başardığı Türkî-i Basit'in Başaramadığı Dil Malzemesi: Deyimler ve Atasözleri", I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 15-17 Nisan 2009, Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına, *Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., s. 132-148.
- İsen, Mustafa (1988), *Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Dîvânı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.
- Karahan, Abdülkadir (1980), "Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler", *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 43-53.
- Kaya, Bayram Ali (1998), "Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Bir*, S. 9-10, s. 369-392.
- Kaya, Bayram Ali (2007), *Osman Nevres ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Gökkuşbuca Yay.
- Kurnaz, Cemal (1983), "Taşlıcalı Yahyâ Beğ Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hâtırasına Armağan, 1979-1983, Yıl: XVII-XXI/1-2, s. 195-207.
- Kurnaz, Cemal (1996), *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*, İstanbul: MEB Yay.
- Mengi, Mine (1986), "Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 4, c. II, s. 47-56.
- Oy, Aydın (1991), "Atasözü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. IV, s. 44-46.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, I-II, İstanbul: YKY.

- Sefercioğlu, M. Nejat (1990), *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Sertkaya, Osman F. (1968), "Çukurova'da Derlenmiş Mahallî Atasözleri ve Deyimler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XVI, s. 101-131.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri* (1992), Hazırlayan: Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, I-II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- www.tdk.gov.tr/ (*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*) (10.12.2011)
- Yelten, Muhammet (1989), "Nev'i-zâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkârı ve İçindeki Atasözleri İle Deyimler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1985*, s. 171-191.
- Yılar, Ömer (2009), "Necâtî Bey'in Gazellerinde Atasözleri", I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 15-17 Nisan 2009, Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına, *Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., s. 460-465.